

Geen confessie zonder context

Theo Pleizier

Veenendaal, 24 september 2013

Inleiding

Collega Gossweiler¹ opende zojuist een boeiende wereld. Een diepgravend en uitvoerig overzicht van de omgang van de Indonesische kerken met de Heidelbergse Catechismus door de eeuwen heen. Het was voor mij de eerste uitgebreide introductie in de wereld van de gereformeerde kerken in Indonesië. De ontvangst en verspreiding van de Heidelberger in Indonesië is een bijzonder perspectief aan de hand waarvan de dynamiek van het gereformeerde christendom prachtig aan het licht komt. Het maakt zichtbaar hoe contextualiteit tot het wezen van het christendom hoort. Dat begint al bij de vertaling van de Bijbel: Gods Woord in elke taal en context. De lezing was daarmee voor mij een echte oecumenische ervaring: herkenning van christenen uit verschillende contexten in deze wereld. Oecumenisch ook, omdat het verhaal opnieuw zichtbaar maakt hoe enorm de verspreiding en de werking van de Heidelberger door de eeuwen heen is geweest bij de gereformeerde kerken wereldwijd.

In mijn reactie geef ik niet een soortgelijk overzicht voor de Nederlandse situatie. Daarvoor is de tijd te kort, dat zou te weinig recht doen aan de stem die vanmorgen klonk vanuit Indonesië. Bovendien: anderen zouden daartoe veel beter in staat zijn. In mijn reactie wil ik een onderliggende lijn in de lezing van dr. Gossweiler oppakken en aan de hand daarvan een drietal vragen stellen. De vraag die aan de orde is, raakt sterk aan mijn werk als predikant: hoe vertolken wij het evangelie in onze wereld en hoe functioneert daarin het belijden van de kerk. Tegelijk zijn belijdenis-vorming en geloofsonderwijs voor mij twee afzonderlijke sporen. Daar wil ik in het vervolg ook het een en ander over zeggen. Ik reageer vanuit de herkenning dat – hoewel binnen verschillende contexten – de Indonische en Nederlandse kerken in de 21e eeuw op een nieuwe manier bezig lijken te zijn met de verwerking van het 16e eeuwse gereformeerde belijden.

¹Dit verhaal is een response op een lezing van dr. Christian Gossweiler op de studiedag “In gesprek met Indonesië over de actualiteit van de *Heidelbergse Catechismus*”

Opmerkingen vooraf: kerk en belijden

Laat ik beginnen met twee opmerkingen vooraf over de relatie tussen kerk en belijden.

(1) *De vele kerken en de ene Heidelberger.* In het zestiende-eeuwse Europa was de Heidelberger een godsdienstig export product: vanuit Heidelberg verspreide de catechismus zich in rap tempo over Noord Europa. Dit gebeurde in de periode van de confessionalisering van de gereformeerde kerken. Kerkordes werden opgesteld en het kerkelijk belijden werd geformuleerd en vastgelegd. Daarin speelde de Heidelberger een sleutelrol. Predikanten, veelal Rooms-katholieke priesters die overgegaan waren naar de Reformatie, werden door Synodes en classes verplicht tot de prediking uit de catechismus. Voor hun eigen theologische vorming, maar evenzeer tot opvoeding van de gemeente in de gereformeerde religie. Zodoende werd de Catechismus ook ingezet als een kerk-politiek instrument. Hoezeer de catechismus een export-product en politiek instrument is geweest in Indonesië, blijkt wel uit de schets die collega Gossweiler gaf. De verhouding tussen de kerken en de Heidelberger vanuit Indonesisch perspectief is getekend door de kolonialisering en de emancipatie daaruit. Op deze manier is de Heidelberger een onderdeel gemaakt van kerkelijke en politieke macht. Bij de dankbaarheid voor wat ons vanuit het verleden is geschonken en voor de rol die de Heidelberger heeft gespeeld – en nog speelt! – in de eenheid van de gereformeerde kerken en het overdragen van het gereformeerde geloof, moeten we ook deze historische en politieke omstandigheden onder ogen blijven zien.

(2) *Het ene belijden, of beter gezegd, dezelfde belijdenisgeschriften, en de vele gereformeerde kerken.* Ik vond het een vertroostende ervaring om in het verhaal van dr. Gossweiler de draad even helemaal kwijt te zijn bij al die afkortingen van gereformeerde kerken in Indonesië. Nu beseffen we dat dat vooral een Europese erfenis is, maar niet alleen dat.

In Nederland is de late 19e en hele 20e eeuw toch wel de periode geweest waarin de meeste gereformeerde kerken (denominaties) zijn ontstaan. Er zijn vele kerken, maar met dezelfde geschriften als brondocument. En de Heidelberger staat in veel gereformeerde kerken fier tussen de beide andere twee formulieren van enigheid. Deze kerken hebben dus veelal dezelfde belijdenisgeschriften in hun kerkordes als grondslag, maar dat is in de praktijk geen bron van eenheid. Daaruit kun je concluderen dat het feitelijke belang van de confessie voor kerkelijke eenheid opmerkelijk marginaal is. De verschillen tussen de verschillende kerken gaat dus uiteindelijk niet over de tekst van het belijden (die is bij iedereen nagenoeg hetzelfde), maar de verschillen gaan over het *verstaan* of de *interpretatie* ervan in de prediking en in de praktijk van het gemeente-zijn.

De Heidelberger en het probleem van de interpretatie

Dat brengt mij bij een grondgevoel onder het verhaal van dr. Gossweiler: de Heidelberger is een voorbeeldig stuk gereformeerd belijden, maar met een toenevende noodzaak tot *interpretatie*. De geschiedenis van de relatie tussen de Indonesische kerken en de Heidelberger laat zien dat belijden vraagt om doorvertaling. Het is geen kwestie van zomaar doorgeven.

Het valt mij in Nederland op hoe vaak in dit jubileumjaar woorden als ‘actualiteit’ en ‘relevantie’ vallen (ook bijv. in de titel van deze studiedag). De Heidelberger is relevant en actueel, zo wordt keer op keer benadrukt. En ja, daar kan ik goed in meekomen. Maar, die relevantie en actualiteit zijn kennelijk niet evident. Anders hoefden we er dit jaar niet zoveel nadruk op te leggen. Actualiteit moet steeds weer opnieuw worden aangetoond. Een korte of langere toelichting volstaat niet langer. Vraagt de situatie in de 21e eeuw, zowel in Indonesië als in Nederland, om hertaling, herformulering, aanvulling (het *Supplement* uit 2008 van de GKJ TU) of zelfs om nieuwe catechismi? Ondanks de grote verschillen tussen onze contexten, delen wij een belangrijk vraag: hoe kan het gereformeerde geloof worden doorgegeven aan volgende generaties, hoe kan het verwoord worden in nieuwe culturele constellaties? Als het om de Heidelbergse Catechismus gaat, is dit ook – of misschien wel vooral – een hermeneutische vraag: Hoe overbruggen we de afstand van het 16e eeuwse Europa naar het 21e eeuwse post-koloniale Indonesië of het post-christelijke Nederland?

Deze vraag komt vandaag bepaald niet voort vanuit weerstand tegen de inhoud van het belijden, maar vanuit een gevoel van urgentie. Er spreekt een verlangen uit om de erfenis van het oude geloof te bewaren en door te geven. Naar mijn gevoel spreken we over deze dingen in een ander verband dan, pakweg, een halve eeuw geleden. Dat geldt wellicht voor onze beide contexten. In Indonesië is er de fase geweest van het verzet tegen de Heidelberger als document dat teveel aan het koloniale verleden herinnerde. Dr. Gossweiler heeft laten zien hoe de toonzetting vandaag anders is. Ondanks de verschillen tussen de vele Indonesische kerken, wordt de band met het verleden niet doorgesneden. De Heidelberger is zelfs opnieuw ontdekt als een bron voor hedendaags belijdend spreken. Ook in Nederland hebben we een periode gehad van verzet tegen klassieke uitingen van belijden. Binding aan een belijdenis werd gezien als een opgeven van de eigen onafhankelijkheid. De urgentie van de secularistie in West-Europa noopt de kerk om bij haar bronnen te blijven en uit de bronnen van haar geloof te putten. Daarmee wordt vanuit een andere houding naar de traditie geluisterd, dan dat dat een aantal decennia geleden het geval was. Ik schat in dat voor onze beide contexten de toon positiever is, maar tegelijk ook zoekender. Om de verbondenheid met het verleden niet los te laten, maar op een nieuwe manier gestalte te geven. De viering van 450 jaar Heidelberger heeft daarin het nodige losgemaakt. Hoe overtuigd we

ook zijn van de actualiteit en relevantie, de vraag hoe we verder gaan met de Heidelbergse kerk in het kerkelijk leven vandaag, heeft een belangrijke hermeneutische component: het draait om verstaan, om doorgeven, om doorvertalen.

Drie vragen

Nu is het een versimpeling om de hermeneutische vraagstelling terug te brengen tot de twee polen van Schrift en context. Alsof tussen deze beide polen een lege ruimte is. Of dat de beweging tussen beide polen elke keer opnieuw ontstaat. Tussen de Schrift en het heden bevindt zich de kerk. De kerk vertegenwoordigt apostolische continuïteit: vanaf het begin is zij er geweest, en in elke tijd en in elke situatie spreken en handelen christenen vanuit hun geloof. Tussen de wording van de bijbeltekst toen en de situatie van vandaag, beweegt de kerk zich als wereldwijd lichaam van Christus. Dat vertegenwoordigt continuïteit, maar dat is geen neutrale, objectieve continuïteit. Het spreken en handelen van christenen en kerkelijke gemeenschappen is altijd getekend door de tijd en gekleurd door de situatie. Ik herken dit ook in wat dr. Gossweiler in de conclusie van zijn referaat zegt: “Het staat buiten kijf dat kerken niet stug de Heidelbergse Catechismus of andere leerstellige documenten kunnen handhaven. Elke kerk moet natuurlijk haar eigen contextuele theologie ontwikkelen.” (IV. Conclusie). Vanuit deze positie kunnen er echter wel een paar vragen gesteld worden.

1. Is de HC zelf ook niet contextueel bepaald?

Dr. Gossweiler roept een dilemma op: moet contextualisering vandaag plaatsvinden langs de weg van deconstructie en reconstructie of moeten kerken eerst een stap terug zetten en dan vanuit de Heidelbergse kerk – die tenslotte een gedeelde tekst is in de gereformeerde kerken over de hele wereld – een nieuwe sprong doen? Hij ziet zich voor de keuze gesteld van ‘update’ of ‘heruitvinden’. Maar is dat wel het goede dilemma? Moeten we niet beginnen met vast te stellen dat de Heidelbergse kerk zelf contextueel is? Dat in de apostolische continuïteit van de kerk, de Heidelbergse kerk zelf een verwoording is van het herontdekte christelijke geloof ten tijde van de Reformatie? Die katholieke claim hebben protestanten tenminste altijd gemaakt: de reformatorische theologie, met alle protestantse varianten, staat in continuïteit van de apostelen en hun opvolgers in de Vroege Kerk.

In zijn referaat noemde collega Gossweiler een aantal verschilpunten tussen de Heidelbergse kerk en hedendaagse confessionele uitingen in Indonesië. Wanneer we insteken bij de contextualiteit van de Heidelbergse kerk zelf, dan kunnen deze verschilpunten op een andere manier worden benaderd.

1. *Het avondmaal*. Niet of de Heidelberger in het vaak gewraakte v/a 80 correct is met betrekking tot de Rooms-katholieke eucharistie; ook niet of het betreffende vraag en antwoord over de paapse mis nog actueel of relevant is. Een contextuele benadering doet een stap verder naar achteren: het debat over de *presentia realis* in het Avondmaal is een contextueel gegeven. Hiermee is overigens niets gezegd over waarheid of onwaarheid. Waarheid wordt immers ontdekt in een specifieke context. Het gaat er wel om of de *presentia realis Christi*, de werkelijke tegenwoordigheid van Christus, vandaag binnen het kader van de sacramenten ter sprake moet komen. In hedendaagse discussies in het Nederlandse Christendom gaat het vaak over liturgie, de inhoud en de vormgeving van de kerkdiensten en de kerk als gemeenschap van gelovigen. Gaat het juist bij die thema's niet om de werkelijke tegenwoordigheid van Christus? Ook de gereformeerde theologie van het avondmaal draait vandaag om andere accenten: oecumenisch, ecclesiologisch en soteriologisch.
2. *De dualiteit van ziel en lichaam*. Op een boeiende manier heeft dr. Gossweiler laten zien hoe de belijdenis van de opstanding van het lichaam in de Heidelberger de scheiding tussen ziel en lichaam veronderstelt. Dat roept in de context van de Indonesische dodenfeesten grote theologische problemen op. Contextueel belijden voor Indonesië betekent in dit geval: het dualisme tussen ziel en lichaam naar de achtergrond verschuiven en holistisch te spreken over het menselijk-zijn. De hele mens sterft en de hele mens staat op. In een seculiere context als de Nederlandse speelt echter een heel ander punt. Het dualisme tussen ziel en lichaam wordt op een nieuwe manier actueel vanwege de invloed van het materialisme en moderne neurobiologische inzichten. Als de kerk ziel en lichaam laat samenvallen in de ene, hele mens, is er nauwelijks verweer mogelijk tegen de gedachte dat de mens zijn brein is en dat de ziel niet bestaat. Hier is juist het belijden van het voortbestaan van de menselijke geest – los van het lichaam, zeer relevant.

Het zal duidelijk zijn dat we hier de keuzes van Indonesië en Nederland niet tegen elkaar moeten uitspelen. Dat alle theologie in zekere zin contextueel is, is geen relativisering van de geloofswaarheid. De continuïteit in de christelijke traditie geeft aan dat we niet zomaar terug kunnen vallen achter eerdere beslissingen en inzichten. Tegelijk zullen we wel altijd de taal van de tijd moeten zoeken om de geloofswerkelijkheid uit te drukken. Dat vraagt om voortdurend nieuw belijdend spreken. Dat is geen relativisering van de traditie, maar slechts erkenning van het wonder van Pinksteren: in alle talen klinken de grote werken van God. En alle talen, betekent volgens Openbaring 5 ook: alle natiën en daarmee alle contexten. Het beroep op de Heilige Geest maakt het belijden bepaald niet relatief. Dat wij

blijven luisteren naar 16e eeuwse belijdende teksten, is een erkenning dat het dezelfde Geest is die spreekt. En het is één Geest (Ef. 4). Daarmee zijn we weer terug bij de apostolische continuïteit van de kerk. Die is pneumatologisch verankerd. Erkenning dat ook de Heidelberger contextueel is, haalt de spanning af van het dilemma 'update' of 'reinvention'. Zeker geen 'reinvention' van het belijden, want de kerk begint niet vandaag te denken en te spreken. Maar ook een 'update' van het belijden kan ons op een verkeerd spoor zetten, alsof het er om gaat dat we iets bij de tijd van vandaag moeten brengen dat in zichzelf neutraal of tijdloos is.

2. Waar staan we in de beweging van traditie naar Schrift en weer terug?

In Indonesië volgde de bijbelvertaling (1733) de vertaling van de Catchismus (1623). De hele bijbel was pas ruim een eeuw later vertaald in het Maleis dan de Heidelberger. Ik gebruik dat gegeven nu om iets te zeggen over het Nederlandse christendom.

Na een aantal eeuwen *corpus christianum*, waarin de kerk grote macht had en de waarheid gezaghebbend vervat lag in vaste documenten, zijn wij als West-Europese samenleving in een situatie terecht gekomen waarin het gezag van de kerk niet meer vanzelf spreekt, de traditie niet zonder meer heilig is, en christenen en kerken pluraler geworden zijn. Tegelijk blijft de Bijbel voor alle christenen de bron van oriëntatie. Dat is op zich al een wonderlijk bewijs voor het gezag van de Schrift, dat voor al die christenen de Schrift het boek van God blijft. De uitdaging voor kerken die de belijdenis een expliciete plek willen geven is deze: de relatie tussen het belijden en de Schrift moet helder zijn. En die helderheid spreekt niet vanzelf. Ook een serie tekstverwijzingen bij de Heidelberger is niet zonder meer voldoende. De vraag: 'waar staat dit in de bijbel', is niet zomaar bevredigend beantwoord. Wij staan ergens in de beweging van traditie naar Schrift. 'Laat mij maar zien dat het bijbels is', of: 'Zoals het hier staat, zo staat het toch niet in de bijbel' kun je dan horen. De beweging lijkt bij de traditie vandaan te zijn, in de richting van het directe, haast naeve, bijbelgebruik. Tegelijk is er ook sprake van een beweging de andere kant op. Door de pluraliteit en het veelzijdige beroep op de bijbel, waarbij iedere kerk en christen met zijn eigen selectie van teksten waarheid claimt, kon de vraag om kaders en traditie-vorming wel weer eens terugkomen. Dan komt de vraag op: 'Brenge maar eens verband aan in dat bijbelse verhaal'. Of: 'Er staat zoveel in de bijbel, waar moet ik beginnen en hoe krijg ik het bij elkaar?' Is er een groter verband, een groter verhaal, een rode lijn in de Schrift aan te wijzen? Tussen beide bewegingen (enerzijds weg bij de traditie vandaan, terug naar de bijbeltekst; en anderzijds vanuit de vele bijbelteksten op zoek naar het ene verhaal en de samenhang in het geloof) kon in de Nederlandse context

wel eens nieuwe ruimte ontstaan voor nieuw belijdend spreken. Niet vervreemd van de traditie, maar in een nieuwe verwerking van en voortbouwend op de oude formuleringen.

3. Hoe zit het met het onderscheid tussen kerkelijk belijden en catechese of geloofsonderwijs?

Bij de Heidelbergse Catechismus speelt een kwestie die bij andere belijdenisgeschriften minder speelt: het verschil tussen kerkelijk belijdend spreken en de geloofsoverdracht. De Heidelberger verenigt vanouds beide.

Als Gossweiler bespreekt hoe gemeenten de Heidelberger loslaten, dan kan dat dus twee dingen betekenen: het kan betekenen dat de Heidelberger als belijdend document op een zijspoor wordt gezet; het kan ook betekenen dat het geschrift niet langer als tekst wordt gebruikt in de catechese. Als belijdende tekst kan de Heidelberger (net als de andere geschriften, zoals Apostolicum of Dordtse Leerregels) leidend zijn voor onderwijsmateriaal. Catechesemateriaal beweegt zich binnen de lijnen van het belijden en beoogt ook de overdracht van het geloof zoals de kerk dat belijdt. Op deze manier kan het kerkelijk onderwijs het belijden kan inbrengen, uitleggen, en overdragen. Daar zijn goede voorbeelden van. Maar de beweging is ook andersom relevant: in het geloofsonderwijs kan wel eens nieuw belijdend spreken geboren kunnen worden. De ontmoeting tussen gelovigen, het gesprek tussen catecheet en catechisanten, creert een geconcentreerde vorm van contextualiteit. In de interactie tussen vragen van catechisanten en antwoorden van een catecheet worden oude en nieuwe kwesties aangesneden en wordt opnieuw naar taal en begrippen gezocht om het christelijk geloof te verwoorden voor vandaag.

Slot

In dit jaar gaat veel aandacht naar de HC. En dat is terecht. Het is een geschrift dat in de rij van klassiekers past, tussen John Bunyan, Thomas à Kempis en Augustinus. Teksten die het wereldchristendom hebben gevormd. Maar het jubileumjaar heeft ook een keerzijde. Zou het enthousiasme voor de Heidelberger, ook remmend kunnen zijn voor het belijdend spreken dat vandaag van de kerk gevraagd wordt? Misschien niet voor de Indonesische situatie. Het *Supplement* bij de Heidelberger is al in 2008 geschreven. Maar in Nederland kon de stevige aandacht voor de relevantie van de HC wel eens als ongewenst bijeffect hebben dat er een gevoel ontstaat: het is allemaal weer eens goed neergezet en we vervolgens overgaan tot de orde van de dag. Duidelijk is wel dat het Catechismusjaar een katalysator is voor de vitaliteit van de gereformeerde traditie en stimulerend

is voor het nadenken over het belijden en de overdracht van het geloof. En dat gaat ons hier vanmorgen allemaal aan het hart. In Nederland en in Indonesië.

Het verhaal dat dr. Gossweiler vertelde over de geschiedenis van de Heidelbergse kerken in Indonesië is indrukwekkend te noemen. De emancipatie van de Indonesische kerken in de periode van de de-kolonialisering heeft er voor gezorgd dat Indonesië ons hier in Nederland op een aantal punten ver vooruit is. Tot een dergelijk voortgaand belijdend spreken in vervolg op de Heidelbergse kerken is het bij mijn weten in Nederland nog niet gekomen. Daarin hebben wij nog veel van u te leren.